

RAMZNING METAFORA BILAN O'XSHASH VA FARQLI XUSUSIYATLARI

Madina Usubjonovna MAMADALIYEVA

o'qituvchi

Ma'mun universiteti nodavlat
ta'lim tashkiloti

Toshkent, O'zbekiston

m.madinaaaa1987@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada millatning milliy madaniyati va mentalitetini o'zida aks ettiruvchi ramz (simvol)larning mohiyati, o'ziga xos xususiyatlari, ramzlarning metafora bilan o'xshash va farqli jihatlari va ijtimoiy hayotdagi ahamiyati nazariy tahlil qilingan, ramz va metafora mantiqiy fikrlashda obrazli tafakkur qilishning muhim ko'rinishlaridan biri ekanligi misollar bilan dalillangan.

Tayanch so'zlar: ramz, belgi, ishora, globallashuv, g'oya, tushuncha, ko'chma ma'no, metafora, an'anaviy ramzlar, umumiy ramzlar.

СХОЖИЕ И ОТЛИЧИТЕЛЬНЫЕ ЧЕРТЫ СИМВОЛОВ ОТ МЕТАФОРЫ

Мадина Усубжонова МАМАДАЛИЕВА

преподаватель

Негосударственное образовательное учреждение

Университет-Мамуна

Ташкент, Узбекистан

m.madinaaaa1987@gmail.com

Аннотация

В статье с теоретической точки зрения анализируется сущность символов, отражающих национальную культуру и менталитет нации, их особенности, сходные и разные аспекты символов и метафор, их значение в общественной жизни, на примерах демонстрируется, что символы и метафоры являются одним из важных проявлений образного мышления в логическом мышлении.

Ключевые слова: символ, знак, намек, глобализация, идея, понятие, иносказание, метафора, традиционные символы, общие символы.

Til – madaniyatning ko'zgusi bo'lib, unda nafaqat insonni o'rab olgan real borliq, uning real yashash sharoitlari, balki xalqning ijtimoiy o'zini o'zi anglashi, uning mentaliteti, milliy xarakteri, hayot tarzi, an'analari, urf-odatlari, axloqi, qadriyatlar yig'indisi va dunyoqarashi ham aks etadi.

Til – madaniyat xazinasini, sandig'i, majmuyidir. U leksika, grammatika, iboralar, maqol va matallar, folklor, badiiy va ilmiy adabiyot, og'zaki va yozma

nutqda madaniy qadriyatlarni saqlab keladi¹. U madaniyat tashuvchisi bo'lib, ajdodlardan avlodlarga milliy madaniyat xazinasini meros qilib qoldiradi. Yosh avlod ona tili barobarida ajdodlarning boy madaniy tajribasini ham o'zlashtiradi.

Tildagi birliklarda, ayniqsa, obrazli so'z, ibora-ifodalarda xalqning mental o'ziga xosligi muayyan tarzda in'ikosini topadi. Zotan, bunday obrazli ifodalar xalqning teran dunyoqarashi, obrazli nigohi, idroki va tafakkuri mahsuli o'laroq dunyoga kelgan. Mutaxassislar haqli ravishda ta'kidlaganidek, «xalqning madaniyati va mentaliteti haqidagi ma'lumotlarning eng qimmatli manbasi frazeologizmlar, metafora, ramzlar bo'lib, ularda asotirlar, afsonalar, urf-odatlar go'yoki konservatsiyalangan holatda saqlangan bo'ladi» [6; 3].

Ramz – tashqi dunyoning turli madaniyat vakillari ichki dunyosi, ongi, tafakkuri va ruhidagi aksi. Ramz belgi bo'lib, uning dastlabki ma'nosidan boshqa ma'no uchun shakl sifatida foydalaniladi. Agarda oddiy belgi insonga ma'nolarning predmetlar olamiga kirish imkoniyatini bersa, ramz ma'noviy munosabatlarning predmetlar mavjud bo'lmagan olamiga kirish imkoniyatini beradi. Ramz insonning anglab bo'lmaydigan botiniy tomoniga murojaat qiladi. Ramzni o'z predmeti bilan aloqasini yo'qotgan ma'no sifatida tasavvur qilish mumkin. Ijtimoiy muloqot tizimida muayyan obyektlar, masalan, predmet, harakat, hodisa, matn, tasvir, hayvon, o'simlik, rang, raqam va h.k. ramz bo'lib xizmat qiladi. Ramz (ar.– ishora qilmoq) (badiiy adabiyotda) – voqelikni badiiy aks ettirishning shartli usuli; badiiy shartlilik shakllaridan. Ramz majozdan farq qilib, mazmuni obrazli qurilishi bilan bog'liq bo'ladi va ko'p ma'noliligi bilan ajralib turadi. Ramz barcha xalqlar folklori va adabiyotida qadimdan mavjud. Ramziy obrazlar muayyan tizimni tashkil etadi va ayrim hollarda ko'pchilik xalqlar adabiyoti va san'atida mushtarak mazmuni ifodalaydi. Masalan, sher – mardlik, tulki – makkorlik, ayorlik, bo'ri – ochko'zlik, qo'y – yuvoshlik va boshqalar. Adabiyot tarixida asrlar davomida ishlatilib kelinayotgan ramziy obrazlar tizimi ham mavjud; gul – go'zallik, ma'shuqa; bulbul – oshiq; sariq rang – mahzunlik, ayriliq; qora rang – motam ramzi va boshqa. Ijodkorlar an'anaviy ramzlar bilan bir qatorda tabiatdagi har bir hodisa va detal (masalan, bulut, buloq, chaqmoq va

boshqalar)dan ramziy tasvir uchun foydalanadilar. Bunda u yoki bu narsa tasvir jarayonida yozuvchi maqsadiga xizmat qiluvchi muayyan ramziy ma'noga ega bo'ladi. Xalq og'zaki ijodiyoti va mumtoz adabiyotda keng ko'lamda ishlatilgan ramziy tasvir usuli hozirgi adabiyotda ham muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda [11].

Ijtimoiy muloqot tizimida insonlar mazkur jamiyat, guruh va ijtimoiy muhitda qabul qilingan ramzlardan foydalanmasdan yashay olmaydilar. Insonni hayvondan farqlovchi jihatlardan biri – uning ramzlashtirishga bo'lgan ehtiyojidir. Zamonaviy antropologiyada B.Franklinning (*toolmaking animal*) formulasi biroz o'zgartirilib, “inson o'zining tabiatiga ko'ra *symbolmaking animal*, ya'ni inson nafaqat “mehnat qurollari ishlab chiqaradigan”, balki “ramzlar yaratadigan” mahluq hamdir”, deb talqin qilinadi. Demak, dunyo ramzlardan iborat, ramzlar insoniyatning ilk, haqiqiy ijodidir.

“Ajdodlarimiz bugun ibtidoiy davr deb baho beriladigan paytlarda bizga qaraganda yuz karra shoirroq edilar. Ular, albatta, poeziyani tushunmasdilar, biroq bugungi til bilan aytganda, o'sha minglab yillar avval ularning tafakkur tarzi “poetik mushohada” tarzida edi: ular hayotlari va tabiatdagi har bir narsani tasavvur qilgan tushunchalarning ramzi sifatida qabul qilardilar. U paytlar osmon, suv, ko'kat, quyosh, oy yorug'lik va zulmat – Tangrilar edi; quyosh o'rnini tun egallarkan, ezgulik va yovuzlik kurashi ketyapti deb o'ylashardi. Hayvonlar ham tangrilar edi, ularning ichida ham yovuz va ezgu niyatlilari bor edi. Ezgulik tangrilar osmonda, yer yuzida yorug'lik bilan birga yashashadi, yovuzlik tangrilar yer ostida, zulmat bilan birga yashashadi deb o'yildilar” [10;136]. Demak, inson moddiy muhitdan tashqari, ramziy olamda ham yashaydi. Inson o'z tarixining ilk davrlarida ma'nolar dunyosida yashagan, dunyoni ramzlar orqali qabul qilgan, tabiat bilan ramzlar orqali munosabatda bo'lgan. Shunga ko'ra, “inson tilini to'la ma'noda ramzlar tili deyish mumkin”. Ramzlar o'z-o'zidan shakllanmagan, ular insonning bilish mahsuli sifatida vujudga kelgan. Insonlar o'rtasidagi aloqa “ramz” (“simvol”) so'zining o'zida aks etgan. Yunoncha “simvol” so'zi dastlab sopol yoki chinni parchasini ifodalab, do'stona munosabatlar belgisi bo'lib xizmat qilgan. Mehmorni kuzatayotgan mezbon mehmonga sopol yoki chinni parchasining bir

bo‘lagini bergan, ikkinchi bo‘lagini esa o‘zida olib qolgan. Bu mehmon qachondir yana uyga kelganida, uni ana shu sopol parchasidan tanib olishgan. Demak, qadimgi davrlarda “simvol” so‘zi “shaxs guvohnomasi” ma’nosida qo‘llanilgan.

Ramz tushunchasi qator fanlar nuqtayi nazaridan turlicha talqin qilinadi:

- 1) ramz – belgi bilan o‘xshash tushuncha (tillarni sun’iy formallashtirishda);
- 2) hayotni san’at vositasida obrazli o‘rganishning o‘ziga xosligini ifodalovchi universal kategoriya (estetika va san’at falsafasida);
- 3) muayyan madaniy obyekt (madaniyatshunoslikda, sotsiologiyada va boshqa ijtimoiy fanlarda);
- 4) ramz belgi bo‘lib, uning dastlabki ma’nosidan boshqa ma’no uchun shakl sifatida foydalaniladi (falsafa, lingvistika, semiotika va h.k.) [6;95].

Lingvokulturologiyani ramzning belgilik jihati qiziqtiradi. Agarda oddiy belgi insonga ma’nolarning predmetlar olamiga kirish imkoniyatini bersa, ramz ma’noviy munosabatlarning predmetlar mavjud bo‘lmagan olamiga kirish imkoniyatini beradi. Ramzlar orqali bizning ongimizda kishilarni yagona etnomadaniy hamjamiyatga birlashtiradigan madaniyatning eng muqaddas qirralari ochiladi, aqlga sig‘maydigan, g‘ayrihuuriy botiniy ma’nolar yuzaga chiqadi [1;288]. Ramzni o‘z predmeti bilan aloqasini yo‘qotgan ma’no sifatida tasavvur qilish mumkin. Y.M.Lotman ramzlarni “madaniy majmuaning eng barqaror elementlaridan biri” sifatida qayd qilgan. Demak, ramzlar mazkur lingvomadaniy makonning barqaror birliklari sanaladi. Ular turmush qoidalariga aylangan kuzatishlarni mustahkamlaydi.

Ramz – inson ruhiyatining tili bo‘lib, u tabiat bilan ana shu tilda gaplasha boshlagan. Aynan ana shu ramzlar tilida miqlar, ertaklar, dostonlar yaratilgan. Folklor ramzlari muayyan xalqning ilk tafakkur tarzini, tasavvurlarini, ijodini tamsil etadi. Jumladan, turkiy xalqlar og‘zaki ijodida “Ulgen – yorug‘lik va ezgulik. Erlikxon –zulmat va yovuzlik, Momaqaldiroq – tangrilar ovozi, Yashin – tangrining o‘qi, Sel – yovuz ruhning ofati, Tog‘ – tilsimli qo‘rg‘on, Suv, Tuproq – tiriklik, G‘or – ruhlar makoni, Osmon – ezgulik tangrilari, Yer osti – yovuz ruhlar makonining ramzi, kodlashgan ismlari” bo‘lgan [10;67]. Qadimgi toshyozuv va

bitiklar, xalq og‘zaki ijodi namunalarining eng katta ma’naviy boyligimiz ekanligini Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov ham alohida ta’kidlaganlar: “Ajdodlarimiz tafakkuri va dahosi bilan yaratilgan eng qadimgi toshyozuv va bitiklar, xalq og‘zaki ijodi namunalaridan tortib, bugungi kunda kutubxonalarimiz xazinasida saqlanayotgan ming-minglab qo‘lyozmalar, ularda mujassamlashgan tarix, adabiyot, san’at ... va boshqa sohalarga oid qimmatbaho asarlar bizning buyuk ma’naviy boyligimizdir. Bunchalik katta merosga ega bo‘lgan xalq dunyoda kamdan kam topiladi” [4:78] . Demak, xalq og‘zaki ijodida muayyan davrda yashagan ajdodlarimizning kechinmalari, tasavvurlari muhrlangan. Ularda ifodalangan ramzlarni tadqiq etish va ularni to‘g‘ri talqin qilish ajdodlarimizning ichki dunyosini yoritib berishga, bizni ularga yaqinlashtirishga, ma’naviyatimizni boyitishga xizmat qiladi. Zero, ramzlar – qadriyatlar majmuyidir.

Turli lingvomadaniyat ramzlarining qiyosiy tahlili. Ramz – tashqi dunyoning turli madaniyat vakillari ichki dunyosi, ongi, tafakkuri va ruhidagi aksidir. Har bir insonda, har qanday madaniyat vakilida ichki dunyoni o‘ziga xos qabul qiluvchi “tug‘ma mexanizm” mavjud bo‘ladi. Bu “tug‘ma mexanizm” tashqi dunyoni ramzlar, timsollar orqali “qayta ishlab” qabul qilishga moslashgandir. Ramziy etalonlar madaniy jihatdan tamg‘alangan bo‘ladi. Binobarin, turkiy xalqlar lingvomadaniyatida bo‘ri – jasurlik, rus lingvomadaniyatida vahshiylik etaloni bo‘lib keladi. A.K.Bayburin: “Ba’zi narsalarning “moddiy madaniyat” sohasiga, boshqalarining “ma’naviy madaniyat” sohasiga kiritilishi birinchi navbatda ularga turli semiotik maqom berilganini ko‘rsatadi”, deb yozadi. Bu o‘rinda ta’kidlash joizki, ayrim tillarda ramziy etalonlar bir-biriga mos keladi: qo‘y – yuvoshlik etaloni, chumoli va asalari – mehnatsevarlik etaloni. Demak, ramzlar obrazlilik, motivlashganligi, ko‘p ma’noliligi bilan tavsiflanadi. Ijtimoiy muloqot tizimida muayyan obyektlar, masalan, predmet, harakat, hodisa, matn, tasvir, hayvon, o‘simlik, rang, raqam va h.k. ramz bo‘lib xizmat qiladi. Ramzlar moddiy (buyum, predmet), tushunchaviy, so‘zli, tasviriy va ovozli bo‘lishi mumkin.

Tasviriy ramzlar biron-bir belgi, alomat, ko‘rinish yoki tasvirni ifodalovchi timsollardir. Turli tasvirlar, oddiy va murakkab geometrik figuralar, osmon

jismlari, ierogliflar, harflar, hatto tinish belgilari tasviriy ramzlarni ifodalashga xizmat qiladi. Tasviriy ramzlarning bir guruhi universal bo'lib, ular ko'pchilik madaniyatlarda bir xil assotsiatsiyani yuzaga chiqaradi. Quyida universal tasviriy ramzlarga bir necha misollar keltirilgan. Ular sizda qanday assotsiatsiyalarni hosil qildi? Ba'zan asar personajlarining holati yoki portretini ifodalashda belgi, alomat yoki tasvirlardan o'xshatish vazifasida ham foydalaniladi. Jumladan, A.Qahhor "hikoyalarida xalq tilida bor o'xshatishlar bilan bir qatorda, yangi "ohorli", holat tasvirini fotografik kartina tarzida ko'rsatib beruvchi o'xshatishlar ko'p. Ikkitagina misol: Kamolxonov, iltimosiga "xo'p" degan javobni kutib savol alomatiday gajak bo'lib turganida, telefon jiringlab qoldi ("Ikki yorti bir butun" hikoyasi shunday boshlanadi). Deraza yonida sabz urgan mo'ylovi teskari qo'yilgan qoshga o'xshash bir yigit... ("Oltin yulduz")".

Hayvon ramzlari. Ot qadim-qadimdan insonga xizmat qilib kelgan. Ilmiy ma'lumotlarga ko'ra, otlar miloddan taxminan uch ming yil ilgari xonakilashtirilgan. Uni mashq qildirish va har xil ishlarga, harakatlarga o'rgatish – boshqa hayvonlarga nisbatan ancha qulay. Ot kuchli, sabr-chidamli, ko'rkam, pokiza, ziyrak, hushyor, birior narsani darhol payqash, ko'rish, hid bilish, tovushni, hatto bilinar-bilinmas sharpani eshitish, sezish qobiliyati kuchli. Bu fazilatlaridan tashqari ot insonning sodiq do'sti, vafodori, og'ir ishlarda madadkori, safarlarda hamrohi, jangu jadalda, boshqa xavf-xatarli holatlarda ko'pincha kishini o'lim-yitimdan saqlab qoluvchi ajoyib jonivordir [9;263]. Mahmud Koshg'ariyning ta'biri bilan aytganda ot "turkning qanotidir" [12;83]. "Ot turkiy qabilalarda totem jonivorlardan biri bo'lib, ezgulik ruhi sifatida shomonga yovuz ruh ustidan g'alaba qilishda yordam beradi. Shomonlarning hassalari ko'pincha ot ramzini ifodalaydi va o'zbek xalqida hozirgacha otning devi bor degan inonchlar saqlanib qolgan". Farg'onada, Qo'qonda, Samarqandda, O'ratepada devni ot qiyofasida tasavvur qilinadi. o'zbek xalq ertaklari va dostonlarida "ot qahramonning sadoqatli yo'ldoshi, hamrohi, yordamchisi, ba'zan o'rinbosari sifatida uchraydi. Alpomishni Boychibor, Go'ro'g'lini G'irotsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. "Pahlavon Rustam" ertagida ot Rustamni hamisha falokatlardan asraydi. "Malikai ayyor" dostonida ot

qahramonning sarguzashti va qahramonliklariga teng sherik. Ertak va dostonlarda devlar ham ba'zan ot ko'rinishida keladi yoxud bir yumalab otga aylanadi. Bir afsonaga ko'ra, otlar tangrilar bilar ajdarholardan tarqalgan. Shu sababli xalq og'zaki ijodida qanotli otlar ko'p uchraydi" [10;68-69]. O'zbek inonchlariga ko'ra, o'limi yaqinlashgan yoki o'lim xavfi tug'ilgan kishining tushiga ot kirib, o'limdan darak beradi. Bulardan tashqari o'zbek madaniyatida yangi uyga ko'chib kirishda hovli ostonasi, darvozasiga otning taqasi qoqiladi. Bu bilan xonadon turmushi ot taqasiday mustahkam va xotirjam, mol-holga boy-badavlat bo'lishi niyat qilinadi. Islomda ot – baxt va boylik; buddizmda narsalarning yashirin tabiati; nasroniylikda Quyosh, jasorat, olijanoblik; kelt mifologiyasida ot – xudolar obrazi; xitoy mifologiyasida samo, olov, janub, shuningdek, muchallardan biri; yapon mifologiyasida oq ot – mehr, rahm-shavqat ma'budasi, qora ot – yomg'ir xudosi; Sibir va Oltoy shomonligida qurbonlik hayvoni sifatida talqin qilinadi. Bo'ri – turkiy xalqlarning totemi bo'lib, u jasurlik, bo'ysunmaslikni tamsil etadi. Afsonalarda turk urug'larining asosini bo'riga borib taqash ularda bo'riga bo'lgan ishonchning saqlanib qolishiga sabab bo'lgan. Bo'riga ishonchning asosiy qismi o'zbeklarning turli gruppalarida bolaning tug'ilishi, uning hayotini saqlab qolish bilan bog'langan. Qashqadaryo vohasida o'zbeklarining qo'ng'iroq, avaxli, nayman, quchchi, saroy, mang'it kabi urug'larida homilador ayollar bo'rining terisidan, suyagidan va boshqa a'zolaridan tumor qilib, o'zi bilan olib yurganlar, bola tug'ilishini osonlashtirish uchun onaning yostig'i ostiga bo'rining payini qo'yganlar, yangi tug'ilgan bolani bo'rining jag'suyagi orasidan o'tkazib olganlar... Bularning barchasi turkiy xalqlarning bo'ridan tarqalganligiga ishora, ramz bo'lib, ayni paytda bo'riday o'ljali, topib yashash nazarda tutiladi. Rus lingvomadaniyatida bo'ri – vahshiylik; kelt mifologiyasida bo'ri – quyoshni yutib yuboruvchi; Xitoyda yebto'ymaslik, ochko'zlik; nasroniylikda yovuzlik, vahshiylikni ifodalaydi. Qo'y – o'zbek lingvomadahiyatida yuvoshlik; turk lingvomadahiyatida ahmoqlik, rus lingvomadahiyatida qo'rqqoqlik; islomda qurbonlik hayvoni; nasroniylikda Iso Masih – cho'pon va qurbonlik qo'zisi; induizmida otash tangrisi, muqaddas olov timsolidir. Shuningdek, o'zbek xalq

ertaklarida ko‘k qo‘chqor – afsonaviy homiy jonivor sifatida aks ettirilgan. Tulki – aksariyat madaniyatlarda ayyorlik, aldoqchilik, yolg‘onchilik timsoli sifatida talqin qilinadi. Yaponiyada oq tulki – to‘kin-sochinlikni anglatadi. Xitoyda tulki – uzoq umrni tamsil etadi. Shuningdek, xitoy va koreys xalqlarining mifologiyasida tulkining qizga aylanib qolishi keng tarqalgan. Xitoyliklarning qadimiy inonchlariga ko‘ra, tulki ellik yoshida ayolga, yuz yoshida yosh qizga aylanadi. Ming yil yashagan tulkida to‘qqizta dum paydo bo‘ladi va u Samoviy Tulki (tyen-xu)ga aylanadi. Samoviy Tulki nafaqat ayol qiyofasiga, balki erkak qiyofasiga ham kira oladi. Ajdar – eng murakkab va universal timsol. Uzoq Sharq madaniyatida, ko‘pincha ajdar bilan ilon farqlanmaydi. Ajdar, ilon maqomi vazifasini o‘taydi. Xitoyda ilon-ajdar hayotning boshlanishi, kamalak, u dunyo va bu dunyo orasidagi ko‘prik, shuningdek, muchallardan biri sanaladi. Ajdar shomonlik maqomini belgilovchi qiyofa hisoblanadi. “Hozirgi Xitoy, Yaponiya, Koreya va Sharqiy Osiyo ibodatxonalarida saqlanib qolgan shomonlar odatiga ko‘ra, shu kunlarda ham ajdar, ilon raqslari o‘ynaladi” [10;46]. Qadimgi turklar shomonchiligida ajdar – Bo‘ron, Quyun timsoli; bulut, yashin kabi tabiat stixiyalari yaxlit holda ajdarho – tangri sifatida tushunilgan. O‘zbek xalq ertaklarida ajdar – yovuz, yirtqich ruh timsoli. Hind, grek, arman xalqlarining afsona va miflarida ajdarho suv, hosildorlik, sel, daryo, dengiz va boshqa tabiat stixiyalari xudosi sifatida tasvirlanadi. Nasroniylikda ajdar yovuz, qora kuch, shaytonni tamsil etadi. Ilon – ham murakkab va universal timsollar sirasiga kiradi. Turkiy xalqlar orasida keng tarqalgan mifologik qarashlarga ko‘ra, uzoq yashagan ilon ma‘lum vaqtdan keyin ajdarhoga aylanadi. Masalan, tatar miflaridan birida qayd qilinishicha, bir yoshdan sakkiz yoshgacha bo‘lgan ilon – “hayat” deb atalsa, sakkiz yoshdan yuz yoshga kirguncha “afchi”, yuz yoshdan ming yoshga qadar “ajdaxa”, ming yil umr ko‘rgan ilon “yuho” deb ataladi. Yuho qiz shakliga enishga qodir bo‘ladi. To‘qqiz mingga kirgan ilon “yalmog‘iz kampir”ga aylanadi [3;138]. Yaponiyada ilon momaqaldiroq ma‘budi sanaladi. Gretsiyada ilon aqllilik, donolik, qayta tirilish; Amerika hindulari madaniyatida chaqmoq, yomg‘ir tashuvchisi; kelt eposida shifobaxsh suv, buloqni timsoli sifatida tushuniladi. Buddizmida yovuzlik;

nasroniylikda shayton; yahudiy an'analarida yovuzlik, gunoh, shahvat ramzini bildiradi.

Qush ramzlari. Kaptar – aksariyat madaniyatlarda tinchlik; yapon va xitoy madaniyatida uzoq umr, hurmat; shumer-semit madaniyatida ilohiy kuch; yunon-rim madaniyatida sevgi va hayotning yangilanishi; yahudiylarda beg'uborlik; nasroniylikda Muqaddas ruh ramzi sifatida talqin etiladi. Qaldirg'och – o'zbek madaniyatida bahor, omad; yapon madaniyatida ham vafosizlik, ham sodiqlik, ona g'amxo'rligini anglatadi. Xitoyda jur'at, xavf, sadoqat, yaxshi o'zgarishlar timsoli sifatida baholanadi. Nasroniylikda qayta tirilish, yangi hayotni tamsil etadi.

Daraxt va o'simlik ramzlarida "Daraxt" tushunchasi turli xalqlarning tasavvur olamida har xil so'zlarning assotsiativ qatorini hosil qiladi. Masalan, daraxt deganda o'zbeklar chinor, qayrag'och, tut, terakni, turklar tol (söğüt), archa (çam)ni, ruslar dub, qayin, emanni, yaponlar sakurani, hindlar palma yoki bambukni tasavvur qilishi mumkin. "Hayot daraxti" – dunyo madaniyatida olamning asosi (o'zak, o'q, ustun), ya'ni osmon, zamin va yer osti olamlarini o'zaro birlashtirib turuvchi vosita sifatida tasavvur qilinadi. "Hayot daraxti"ning o'zbek folkloridagi timsoli chinordir. Chinor uzoq umr ramzi sanaladi. Qadimgi xitoyliklar tut daraxtini "hayot daraxti" sifatida talqin qilganlar. Qayrag'och – turkiy asotirlarda muqaddas daraxt hisoblanadi. "Oltay afsonalariga ko'ra, Qoraxon o'zi bunyod etgan orolga to'qqiz shoxli qayrag'och daraxtini o'tkazadi. Bu dunyodagi ilk qayrag'och bo'lib, unda tangri timsoli aks etardi. "Malikai ayyor" dostonida devlarning makoni qayrag'och bilan bog'lanadi" [10;71].

Xalqning benihoya boy tarixiy-madaniy, etnik-ma'naviy tajribalari, ya'ni uning o'zigagina xos til vositasida shakllangani kabi mazkur tajribalarning barchasi aynan xalqning tilida o'z ifodasini topadi, shu tilda yashaydi va muntazam ravishda ajdoddan avlodga o'tib keladi.

O'xshatishlar o'ziga xos obrazli tafakkur tarzining mahsuli sifatida yuzaga keladi, shuning uchun ham ular nutqda hamisha badiiy-estetik qimmatga molik bo'ladi, nutqning emotsional-ekspressivligi, ifodaliligi, ta'sirchanligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Metafora – (yun. metaphora – ko‘chirish) – hosila ma’no yuzaga kelishi, u biron predmet nomini boshqa predmetga o‘xshashligini e’tiborga olib ko‘chirishdir. Metafora – o‘xshatishning qisqargan shakli. Metafora nafaqat qisqargan o‘xshatish, shu bilan birga, qisqargan qarama-qarshilik hamdir. Metafora tildagi universal hodisa bo‘lib, uning universalligi makonda va zamonda, til strukturasi hamda uning vazifalarida namoyon bo‘ladi. Metafora o‘zida fundamental madaniy qadriyatlarni aks ettiradi.

Metaforada o‘xshatishning to‘rtta uzvi (o‘xshagan, o‘xshatilgan, o‘xshatish qaydi, o‘xshatish vositasi)dan uchta (o‘xshagan, o‘xshatish qaydi, o‘xshatish vositasi) tushiriladi, faqat bittasi, ya’ni o‘xshagangina voqelanadi. Tilshunos M.Mirtojiyev «O‘zbek tili semasiologiyasi» monografiyasida metaforalarning uch turi borligini qayd etadi. Ular quyidagilar: oddiy metafora, personifikatsiya (jonlantirish), sinesteziya [5]. Boshqa ilmiy ishlarda ham metaforalarning ushbu turlarga bo‘linishi aytib o‘tilgan [8;111–112].

Metafora – bu turli xil ob’ektlarni bir-biriga korrelyatsiya qilish yo‘li bilan yaratilgan qo‘shma tasvir, masalan: lochin – odamga. Shuningdek, metafora tasvirning to‘g‘ridan to‘g‘ri merosxo‘ridir, chunki undagi tasvir asta-sekin o‘chiriladi va ma’no standart semantik qonunlariga muvofiq ravishda uyg‘unlashadi. Tasvir kategoriyali xatolikka yo‘l qo‘ymasa-da, metafora faqat kategorik chegaralarni buzilishi sharoitida paydo bo‘ladi. U ob’ektni tasniflashda o‘zgarishni amalga oshiradi, uni unga tegishli bo‘lmagan sinfga belgilaydi, masalan: o‘yin tasviri – hayotga. Bundan tashqari, tasvir bitta bo‘lsa, metafora ikki tomonlama va ikki komponentli. U tasvir va undan “eksfoliatsiya qilingan” ma’nosidan iborat [2;323–324].

Ta’kidlash joizki, metaforalarning o‘ziga xos xususiyatu tabiati, poetik mohiyat-mazmuni xususidagi ilmiy talqinlar unga oid atamalarning turlichaligini hisobga olmaganda bir-biridan deyarli farq qilmaydi. Ularning barchasida metaforalar nom ko‘chirishning alohida bir turi sifatida e’tirof etilgan, badiiy tasvirdagi ta’sirchanlik, ixchamlik, emotsional-ekspressivlik metaforada o‘xshatishga qaraganda kuchliroq ekanligi ta’kidlangan, ijodkor ahli asar g‘oya-

mazmunini yorqin ifodalash maqsadida badiiy tasvirning bu turidan keng foydalanishga harakat qilganligi qayd etilgan.

Symbol(simvol) ismlar bilan sinonimdir *shakl* va *imzo*. A. A. Surkov [7;826] o'zining "Qisqacha adabiy ensiklopediya"sida ham ismning ta'rifini beradi. *Belgi*, uning "tasvir" va "belgi" tushunchalariga yaqinligini ta'kidlab. Surkovning so'zlariga ko'ra, keng ma'noda, ramz – bu uning ahamiyati jihatidan olingan tasvir va u tasvirning barcha organikligi va bitmas-tuganmas polisemiyasi bilan ta'minlangan belgi, deyish mumkin. A.A.Surkovning fikriga ko'ra, har bir belgi – bu tasvir (va har qanday tasvir, hech bo'lmaganda, ma'lum darajada, belgidir); ammo ramzlar toifasi tasvirning o'z chegaralaridan chiqib ketishini, ba'zi ma'nolarning mavjudligini, tasvir bilan uzviy birlashib ketgan, ammo unga o'xshamasligini bildiradi. Bunga quyidagi jumla misol bo'la oladi: *Dalali kaptar – ramz* (\u003d rasm) *dunyo*. Demak, ramzning asosini tasvir tashkil etadi, uning ustiga ham belgi quriladi [2;338].

Metafora va ramz o'rtasida juda ko'p umumiyliklar mavjud, ammo shunga qaramay, ularning semiotik tushunchalar iyerarxiyasidagi mavqei nuqtai nazaridan ularni bir-biriga tenglashtirish mumkin emas. Avvalo metafora va ramz o'rtasidagi o'xshashliklarni ko'rib chiqaylik.

Ramz va metafora tushunchalari tasvirga asoslanganligi sababli yaqin va kesishgan. Metafora va ramzning paydo bo'lishi dunyoning badiiy rivojlanishi jarayonida o'z-o'zidan amalga oshiriladi, ammo ularning ma'nosi to'liq shakllanmagan. Ikkala metafora ham, ramz ham talqin ob'ektlari, shuning uchun ular aloqa vositasi bo'lib xizmat qila olmaydi. Hech qanday metafora yoki belgilar xabar bermaydi [2;22–23].

Endi ramz va metafora o'rtasidagi farqlarga to'xtalamiz. Agar ramz funktsional bo'lsa, metafora semantikdir. Shu bilan birga, metafora haqiqat bilan bog'liq bo'lgan ma'lum bir mavzuni ifodalaganligi sababli, ramz abadiy va tushunarsiz, ammo haqiqiy haqiqatni anglatadi. Ob'ekt tasvirini yaratadigan metafora haqiqatni anglashni chuqurlashtiradi va ramz uni chegaradan tashqariga chiqaradi [2;338–339].

Metaforadan farqli o'laroq, ramz predikat holatiga ega emas. Ramz grafik tasvir tomon tortadi, metafora esa qog'oz so'ramaydi. Agar metafora xarakterlovchi funksiyani bajaradigan bo'lsa, unda belgi deistik funksiyaga ega. Ramz va metafora o'rtasidagi farq nafaqat unda ma'lum bir ekstralingvistik funksiyaning mavjudligi, balki uning semantik tuzilishidir. Belgilar uchta tarkibiy qismdan iborat: belgi, belgi va semiotik bog'lanish – belgining tomonlari o'rtasida aniq munosabatlarni o'rnatadigan asosiy tarkibiy element. Ayni paytda, allaqachon ta'kidlab o'tilganidek, metafora tarkibida ikki komponentli bo'lib, unda semiotik bog'lanish ta'kidlanmagan. Funksional nuqtayi nazardan, ramz metaforadan imperativligi bilan ajralib turadi, metaforada esa bunday xususiyat mavjud emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология. – Москва: ФЛИНТА, 2016. 288 с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – Москва: Языки русской литературы, 1998.
3. Жўраев М., Саттиева Д. Ўзбек фольклорида ҳаёт дарахти. –Тошкент: Фан, 2010. – 138 б.
4. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008.
5. Миртожиев М. Ўзбек тили семасологияси. – Тошкент: Фан, 2010.
6. Маслова В.А. Лингвокультурология. – Москва: Академия, 2001.
7. Сурков А.А. Краткая литературная энциклопедия. – Москва: Советская энциклопедия, 1971. – 876 с.
8. Suvunova R. Metaforalar tasnifiga doir // O'TA.2010. 6-son. – В.111-112.
9. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Маънолар маҳзани. – Тошкент: ЎМЕ, 2001. – 263 б.
10. Эшонқулов Ж. Фольклор: образ ва талқин. – Қарши: Насаф, 1999. – 136 б.

11. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12 жилдлик. 1 жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2000.

12. Қошғарий, Маҳмуд. Девону луғотит турк. 1-том. – Тошкент: Фан, 1960.